

Ващенко І. В., доктор психологічних наук,
професор кафедри загальної психології
КНУ імені Тараса Шевченка (м. Київ)
Кісіль З. Р., доктор юридичних наук, професор
кафедри адміністративного права Львівського
державного університету внутрішніх справ (м. Львів)

ПРИЧИНИ ТА ОЗНАКИ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті представлено огляд і аналіз проблеми професійної деформації працівників органів внутрішніх справ. На матеріалі вивчення психологічної та юридичної літератури конкретизовано теоретичний і практичний внесок науковців із означеної проблематики. Розкрито причини розвитку професійної деформації та ознаки її прояву у працівників органів внутрішніх справ у сучасну епоху.

Ключові слова: професійна деформація, працівник органів внутрішніх справ, правоохоронна діяльність.

В статті представлений обзор и анализ проблемы профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел. На материале изучения психологической и юридической литературы конкретизированы теоретический и практический вклад учёных по обозначенной проблематике. Раскрыты причины развития профессиональной деформации и особенности ее проявления у сотрудников органов внутренних дел на современном этапе.

Ключевые слова: профессиональная деформация, сотрудник органов внутренних дел, правоохранительная деятельность.

The paper presents an overview and analysis of professional deformation law enforcement officers. On the material of the study of psychological and legal literature specified theoretical and practical contributions of scientists to the designated topic. Disclosed the reasons for the development of professional deformation, and especially its manifestations in internal affairs officials at this stage.

Key words: professional deformation, police officers, law enforcement.

Реформування системи МВС України, розширення процесу її інтеграції у цивілізоване співтовариство правоохоронних органів зумовлює необхідність подальшого розвитку системи органів внутрішніх справ (далі – ОВС), підвищення рівня правосвідомості та професіоналізму її працівників. Сьогодення вимагає не лише нового юридичного мислення, але й цілковито іншого типу правоохоронця, який суворо дотримується принципів правової держави, успішно орієнтується і діє в сучасному правовому просторі.

Проте соціальні очікування допоки не виправдовуються. Непоодинокими є випадки байдужого ставлення працівників ОВС до пересічних громадян, зневажання процесуальними нормами і нормами моралі, приниження людської гідності затриманих осіб, необґрунтованого застосування зброї та спецзасобів, зловживання владою або службовим становищем, службового підроблення, службової недбалості тощо. За статистичними даними ДРП МВС України упродовж 2009 р. у провадженні органів прокуратури та суду знаходилося 2002 кримінальні справи, порушені стосовно 1834

працівників ОВС. З них більшість належала до сфери службової діяльності: за перевищення влади – 158, хабарництво – 154, ігнорування Правил дорожнього руху – 40. За злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, засуджено – 28 працівників, злочини проти власності – 23, хуліганство – 15, вбивство – 7.

Невтішним є також аналіз статистичних даних щодо притягнення до кримінальної відповідальності працівників ОВС за 2010 р. Продовжують мати місце непоодинокі випадки, коли окремі працівники ОВС перевищують службові повноваження, зраджують інтересам служби, скоюють посадові та інші злочини й потрапляють на лаву підсудних. Так, у 2010 р. працівниками ОВС знову найбільше скоєно злочинів у сфері службової діяльності, за які засуджено 299 осіб, або майже 73,4% від їх загальної кількості. Зокрема, за хабарництво – 119, перевищення влади – 73, службове підроблення – 60, зловживання владою – 39, службову недбалість – 8. За злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, засуджено 20 працівників, скоєння ДТП – 15, хуліганство – 11, спричинення тілесних

ушкоджень та катування – по 8, грабежі та крадіжки – по 5, розбійні напади – 4, убивства – 3 [12].

Загалом у 2010 р. судами визнано винними та винесено вироки відносно 407 працівників ОВС, що на 19% більше, ніж у 2009 році (342). Все це свідчить про поширення негативних тенденцій в правоохоронній сфері та викликає стурбованість у практиків, науковців і громадськості.

Про занепокоєння деморалізацією підлеглих йдеться зокрема у відомчих нормативно-правових актах МВС України: „Про надзвичайні події та покарання винних”, „Про профілактику нещасних випадків невинного характеру, пов’язаних із самогубством серед персоналу ОВС і військовослужбовців внутрішніх військ МВС України”, „Про незадовільний стан дисципліни і законності серед особового складу ОВС та заходи реагування” та ін.

„...Через професійну неспроможність, черствість і байдужість до людей, моральну розбещеність окремих працівників, хибну практику розкриття злочинів та досягнення позитивних результатів будь-якими шляхами і методами продовжують мати місце непоодинокі випадки рукоприкладства, знущання та тортур над особою, що підозрюється в скоєнні злочинів чи правопорушень.

Аналіз наявної інформації і перевірки на місцях свідчать, що порушення законності, як правило, є наслідком професійної і моральної деформації окремих працівників ОВС, відсутності дієвого механізму контролю і вимогливості з боку деяких керівників, низького рівня організації виховної роботи, морально-психологічної підготовки і навчання особового складу” [10].

Варто зазначити, що проблема професійної деформації працівників ОВС неодноразово була предметом дослідження широкого загалу науковців (Е. Айроян, С. Безносів, Н. Вітрук, З. Кісіль, Л. Колодкін, В. Коломієць, І. Медведєв, В. Павленін, Ю. Стригуненко та ін.).

У ході наукового пошукування з’ясовано, що фактори розвитку професійної деформації працівників ОВС,

проаналізовано С. Борисовою, В. Коломійцем, Н. Матюхіною, Г. Рябовим, Ю. Стригуненко та ін. Вчені зазначили, що професійна деформація працівників ОВС здебільшого зумовлена [4; 8-9; 14-15]:

– *специфікою професійної діяльності працівників ОВС* (О. Бандурка, С. Борисова, Н. Матюхіна, І. Медведєв, В. Олійников та ін.). Так, Н.П. Матюхіна професійну деформацію особового складу ОВС значною мірою пов’язувала із: особливостями професійної діяльності працівників, яким досить часто необхідно діяти в екстремальних ситуаціях, в умовах дефіциту часу; впливом злочинної моралі; формуванням стереотипів поведінки, типів реакцій, які в подальшому можуть призвести до аморальних вчинків, викривленню особистісних якостей. Дослідниця зазначала, що „...одним із поширених проявів професійної деформації є вживання алкоголю на службі і поза нею. ... Працівники ОВС є представниками влади і саме тому наслідки пияцтва та алкоголізму серед них мають ще більш обтяжуючий характер як для них безпосередньо, так і для ОВС і суспільства в цілому” [8, с. 84]. Схильність до подібних міркувань віднаходимо в роботах О.М. Бандурки, який писав: „...Працівники міліції піддаються безупинному впливу негативних моральних факторів, які виявляються в поведінці правопорушників, злочинців та інших осіб, із якими їм доводиться мати справу в процесі службової діяльності. ...можливість „звикнути” до зла, стати вкрай підозрілим, душевно зачерствіти, ... не пояснювати і не аргументувати свої дії щодо громадян через усвідомлення своєї влади, призводить до того, що без потреби використовуються засоби примусу, задля посилення свого авторитету як представника влади ... і, як результат, в окремих працівників ОВС розвивається професійна деформація” [2, с. 148-150].

Стресогенний характер професійної діяльності, який проявляється у підвищеному ризику, постійних психічних і фізичних перевантаженнях, негативні наслідки конфліктних і екстремальних ситуацій, владні повноваження, постійний контакт із злочинним середовищем ось далеко неповний перелік особливостей

професійної діяльності працівників ОВС, які провокують розвиток у них професійної деформації, – зазначає Ю.В. Стригуненко [15].

Дійсно специфіка діяльності працівників ОВС така, що їм доводиться мати справу з негативними сторонами життя, працювати в екстремальних умовах із великим морально-психологічним і фізичним навантаженням, спілкуватися з різними категоріями громадян, виконувати посадові обов'язки в ситуаціях із непередбачуваним результатом, ризиком травмування, поранення або загибелі, великою емоційною насиченістю при дефіциті позитивних вражень, встановлювати контакт із правопорушниками, які відрізняються своїм негативним ставленням до закону, мають деформовану психіку, свідомість і мораль. „Маючи справу найчастіше з особливим контингентом людей, – порушниками закону, – відмічає В.С. Олійников, з боку працівника ОВС не припустимі крайнощі по відношенню до них ... надмірна підозра, прискіпливість, недовіра до винної людини. При такому підході досить легко уявити, що переважна більшість населення – це потенційні правопорушники. Спостерігається перенесення їх негативного ставлення до злочинців на правослухняних громадян. Почуття неприязні, ворожості, підозрілості може перерости в агресивність, жорстокість як властивість особистості” [9, с. 4].

Відтак, специфічні особливості діяльності працівників ОВС можуть впливати на їх особистісні характеристики і сприяти розвитку у них професійної деформації. Однак дотепер відсутня однозначна відповідь на питання: Чому одні працівники ОВС залежні від специфіки виконуваної діяльності, що з часом проявляється у неналежному виконанні своїх службових обов'язків, і негативних змінах особистісних якостей, а інші – ні.

Як свідчить багаторічний практичний досвід і результати сучасних досліджень (О.С. Анісімов, С.С. Борисова та ін.), останнім часом все частіше відбувається порушення процесу ідентифікації з іншою людиною і запуск механізму деідентифікації фахівця. Він піддається впливу чужої йому

моралі, що позначається на результатах діяльності – погана праця, „застрявання” у своїй професійній ролі. Зокрема, С.С. Борисова зазначає, що основну роль у розвитку професійної деформації працівників ОВС відіграють фактори, пов'язані з особливостями виконуваної професійної діяльності і професійної ролі, оскільки вони сприяють розвитку особистісних передумов і проявів професійної деформації у працівників ОВС [4]. Тобто розвиток професійної деформації у працівників ОВС є „... результатом взаємного впливу специфіки службової діяльності, професійної ролі та особистісних характеристик”. Подібні висновки робить й Ю.В. Стригуненко, яка розкриває професійну деформацію як об'єктивне явище, негативні ефекти якого можуть бути елюміновані тільки через непрофесійні фактори. Це процес і результат впливу особистісних якостей людини, сформованих при здійсненні певної професійної діяльності, на суб'єктивні властивості цілісної індивідуальності працівника [15];

– *недооцінкою ролі закону* (В. Коломієць та ін.). Зневажливе ставлення до вимог законодавства чи неприйняття необхідних, відповідно до закону, заходів, проявляється у наступному. Деякі процесуальні провадження оцінюються працівником ОВС як формальні і другорядні, а принцип доцільності протиставляється принципу законності. „... у ситуаціях, коли закон вимагає від працівників ОВС втручання, надання допомоги потерпілим, зупиненню злочинних дій, ... вони цих вимог не дотримуються з різних обставин незлочинного характеру (дефіциту часу, невміння, зайнятості та перевантаження в службовій діяльності)”, тобто має місце службова бездіяльність [6].

Маніпулюючи правовими категоріями (винний, невинний тощо) залежно від певних обставин (наприклад, від показників звітності), працівник ОВС довільно тлумачить закон. При цьому у нього виникає притуплення почуття професійного обов'язку, актуалізується прагнення ігнорувати певні етичні цінності. Зокрема, знаючи, і, в цілому, вважаючи справедливими вимоги адміністративно-процесуального кодексу, частина

працівників ОВС не вважає обов'язковим їх виконання.

Отримані нами дані свідчать про зворотній кореляційний зв'язок між почуттям громадського обов'язку та емоційним виснаженням ($r_s = -0,46$), і прямий зв'язок із редукцією власних обов'язків ($r_s = 0,34$). При зменшенні якостей патріотизму, відчуттям професійної відповідальності, потреби в спілкуванні, колективі, що призводить до емоційної перенасиченості, втоми працівника від роботи, спустошеності, коли, наприклад, патріотичні вчинки не виправдовують очікуваного визнання, схвалення, починає розвиватися емоційне виснаження. Збільшення почуття громадського обов'язку може привести до неправильного трактування „букви” закону та порушення її під благородною ідеєю, як вважає такий працівник. Також виявлено прямий кореляційний зв'язок між рівнем особистої зрілості і редукцією особистих обов'язків ($r_s = 0,472$). Неправильне розуміння своїх обов'язків, перекручування їх на власний розсуд, скоєння вчинків, що суперечать законним вимогам слугують поштовхом до розвитку хабарництва, зловживання владою або службовим становищем;

– *зайвим, невиправданим прагненням засекретити результати роботи* (Г. Рябов);

– *громіздка і недосконала система звітності*; наявні недоліки в організації і управлінні діяльністю підрозділів; несприятливі побутові умови; помилки в підборі та розстановці кадрів [15];

– *особистісними ознаками працівника* (В. Батюк, Н. Гранат, Л. Колодкін, Г. Романович та ін.);

– відсутність переконаності у важливості й відповідальності виконуваної соціальної ролі; недостатній розвиток моральних якостей; надмірне психічне навантаження; розумова перевтома; недолік контролю над ритмом діяльності; постійне сприйняття негативних психічних властивостей людей, з якими потрібно спілкуватися, в процесі діяльності; агресивність; конфліктність; байдужість (А. Дулов);

– негативні особистісні новоутворення: викривлене, неадекватне ставлення до світу, суспільства, осіб із

асоціальною або делінквентною поведінкою. Нами констатовано кореляційний зв'язок між редукцією особистих обов'язків і здатністю до психологічної близькості з іншою людиною ($r_s = 0,47$). Зі зменшенням добросердечності до людей, емпатії, вміння слухати, потреби в духовній близькості до іншої людини починає формуватися редукція особистих обов'язків, що може призвести до розвитку деформації;

– розвиток жорстких професійних стереотипів (Н. Гранат),

– переніс професійної ролі в сферу позаслужбових стосунків (В. Батюк).

А.В. Буданов пропонує всі фактори, які спричинюють розвиток професійної деформації працівників ОВС, класифікувати у такий спосіб [5]:

по-перше, – *фактори, зумовлені специфікою правоохоронної діяльності* (детальна правова регламентація діяльності, яка з позитивним ефектом може приводити до зайвої формалізації діяльності, бюрократизму; наявність владних повноважень часом проявляється у зловживанні і необґрунтованому їх використанні працівниками відносно громадян; психічні та фізичні перевантаження, пов'язані з нестабільним графіком роботи, відсутністю достатнього часу для відпочинку і відновлення витрачених сил; екстремальність діяльності (необхідність виконання професійних завдань у небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях, небережливість розвитку подій, невизначеність інформації про діяльність кримінальних елементів, погрози з боку злочинців); необхідність у процесі виконання службових завдань вступати у контакт із правопорушниками сприяє засвоєнню елементів кримінальної субкультури (використання кримінального жаргону, звернення за прізвиськом);

по-друге, – *фактори, зумовлені особистісними властивостями* (неадекватний можливостям працівника рівень зазіхань і перебільшені особистісні очікування; недостатня професійна підготовленість; специфічний зв'язок між деякими професійно значущими якостями особистості працівника (рішучість у поєднанні зі зниженим самоконтролем може перерости у зайву самовпевненість);

професійні установки (сприйняття дій інших людей як можливих порушників закону може призвести до звинувачувального ухилення у діяльності, глобальної підозрілості); зміна мотивації діяльності (втрата інтересу до діяльності, зневіра у професії);

по-третє, – *фактори* соціально-психологічного характеру (неадекватний і грубий стиль керівництва підлеглими; несприятливий вплив найближчого соціального оточення поза службою; низька суспільна оцінка діяльності органів правопорядку, яка де інколи приводе до безвиході у діяльності працівників ОВС, виникнення професійного безсилля і невпевненості в необхідності своєї професії).

Аналізуючи механізм зловживання і протиправної поведінки правоохоронців, науковці до ознак їх професійної деформації відносять [7; 15]:

– приписки у звітності за результатами діяльності, орієнтування на відмову в порушенні кримінальної справи, пошук компрометуючих матеріалів відносно невинного чи постраждалого, тиск на нього, „умовляння взяти на себе” усі звинувачення й інші зареєстровані злочини, установка на допустимість використання незаконних чи аморальних дій по відношенню до громадян в оперативних цілях; застосування фізичного насильства відносно заарештованих, осіб під вартою, гонитва за формальними показниками діяльності (А. Шестак);

– „хизування” службовим станом, владою; хибне сприйняття, того що їм дозволено все, що забороняється іншим; впевненість у можливості залишитися невикритим; зневажливе ставлення до службової дисципліни (Л. Колодкін);

– невдоволеність змістом своєї праці; неприйняття нових форм роботи і методів служби; байдужість і черствість по відношенню до потерпілих; прагнення нав'язати потерпілим сумнів у доцільності звернення за допомогою до ОВС; настанова на байдуже сприйняття злочинів; укриття злочинів від обліку; зниження продуктивності діяльності; сприйняття життя тільки з точки зору своєї професії; використання в мові „блатного” жаргону, мови злочинців; байдужість до „рядових”, типових злочинів; виникнення кругової

поруки в колективах ОВС стосовно порушників закону; зниження рівня самооцінки щодо можливостей просування по службі у вузьких спеціалістів; конфлікти з населенням; підвищення конфліктності всередині колективу; бюрократичні спотворювання; безпринципний захист „честі мундиру”, пияцтво (А. Роша).

Отже, професійна деформація – це результат викривлення професійних і особистісних якостей правоохоронця під впливом негативних факторів діяльності та оточуючого середовища. Підтвердженням цьому є характерні ознаки її прояву на професійній свідомості, діловому спілкуванні та ефективності службової діяльності. Зокрема, про *деформацію професійної свідомості* свідчить наявність таких ознак: переважання корисливих цілей; замкнутість; холодність; цинізм; байдужість до людей і своєї професійної діяльності; свідоме нехтування нормами моралі; втрата почуття службового обов'язку й особистісної відповідальності.

Щодо ознак *деформації професійних стосунків*, то ними є: спрощення ділового спілкування (зниження культури і етики спілкування з громадянами, звернення на „ти”, вживання нецензурних висловів і слів-суржиків); перевищення повноважень у стосунках із громадянами; приниження честі і гідності; ненадання допомоги; невинуватне застосування фізичної сили, спеціальних засобів і зброї; засвоєння елементів кримінальної субкультури (кримінального жаргону, норм поведінки, звернення до іншої людини) і їх використання у своїй діяльності; грубість; втрата ініціативи у роботі (орієнтація лише на виконання наказів і розпоряджень керівників; неналежне виконання своїх власних посадових обов'язків; установка на пріоритетність поточного процесу діяльності, імітація активної діяльності; переоцінка звичних методів роботи і недооцінка необхідності впровадження нових методів діяльності, інновацій; установка на формалізовані, документально оформлені професійні дії при недостатній увазі до людини).

І, нарешті, ознаками *деформації професійної діяльності* є: халатність і волокита у виконанні службових обов'язків

Питання психології

(порушення процесуальних строків попереднього розслідування по кримінальним справам; винесення необґрунтованих відмов у порушенні кримінальних справ; приховування злочинів від реєстрації і урахування; фальсифікація доказів і документів; розголошення службової таємниці); використання незаконних методів у боротьбі зі злочинністю, практичне застосування неписаного правила „ціль виправдовує засоби”; корисливе використання службового стану; формалізм і спрощення при оформленні документів, приписки при складанні звітності.

Небезпека деформації особистості працівника ОВС полягає не лише в тому, що він, втрачаючи ділові, правові, моральні та естетичні якості, порушує законність, а й в тому, що його дії та умонастрої приводять до небажаних соціальних наслідків у стосунках між ОВС і населенням, у стосунках всередині колективу. У них закріплюється досвід порушення конституційних прав громадян, що приводе до підриву основоположних принципів кримінально-правової політики, як законність і незворотність покарання, наносить серйозну шкоду авторитету ОВС, дискредитує саму ідею побудови правової країни.

Некритичне ставлення до будь-якої неперевереної інформації, невміння об'єктивно розглянути свої дії і наявну професійну ситуацію, призводять до утворення „звинувачувального ухилу”, і свідчить про розвиток професійної деформації. Отже, професійна деформація працівників ОВС негативно пов'язана з більшістю складових особистісної зрілості. Це дозволяє стверджувати, що чим вище особистісна зрілість, тим менша ймовірність розвитку деформації особистості. Існує достовірний зворотній зв'язок між рівнем професійної деформації і впевненістю у власній спроможності, задоволеністю своїми здібностями, характером, знаннями, навичками, адекватною самооцінкою.

Враховуючи небезпеку даного феномену, варто зосередитися на профілактиці професійної деформації, тобто сукупності попереджувальних заходів, що орієнтовані на зниження ймовірності розвитку передмов і проявів професійної

деформації. Тому починати слід із визначення інтенсивності деформуючого впливу, що об'єктивно міститься в службовій діяльності (коефіцієнт професійної деформації). Більш високими є коефіцієнти у карного розшуку, слідства, „Беркуту”, підрозділів боротьби з організованою злочинністю і економічними злочинами, окремих категорій працівників установ виконання покарань (начальники загонів, контролери, майстри виробництва, оперативна служба). Решта підрозділів ОВС мають середні (ППС, ДАІ, дільничні інспектори, охорона, КМСН), і низькі (служба віз та реєстрацій, паспортна служба) коефіцієнти деформації [6].

Повсякденну роботу з профілактики та усунення професійної деформації працівників ОВС доцільно проводити за такими напрямками: організаційно-адміністративний, реабілітаційно-відновлювальний, психолого-виховний. Кожен із напрямків передбачає вирішення цілої низки завдань. Так, перший напрямок має бути спрямований на вирішення таких завдань: закріплення за новоприбулим працівником наставника; адаптація співробітника до діяльності, посади і колективу; комплектування груп для виконання службових завдань із урахуванням їх психологічних особливостей; тимчасове полегшення режиму роботи; надання короткотермінової (до 10 діб) відпустки; надання чергової відпустки по частинах; періодичні заміни і переведення за згодою співробітника в межах однієї служби і в інші служби; створення умов для службового росту; своєчасне вирішення житлово-побутових питань.

Другий напрямок – на: санаторно-курортне лікування та активний відпочинок із частковою чи повною зміною соціального оточення; вживання стимулюючих, відновлювальних препаратів (фітотерапія, кисневі коктейлі тощо) у поєднанні з оздоровчими процедурами; регулярні заняття бойовою, тактико-спеціальною підготовкою, спортом; збільшення позитивних вражень від спілкування.

Третій напрямок – на: проведення сеансів регуляції та саморегуляції загального психічного стану, поведінки (формування у працівників навичок самоаналізу, адекватної

Питання психології

професійної самооцінки, критичного відношення до професійної деформації); регулярні заняття з професійно-психологічної підготовки, пропаганду психологічних знань; впровадження індивідуальних комплексів відновлення емоційної рівноваги.

Відтак, при підготовці програми запобігання професійної деформації

працівників ОВС доцільно, по-перше, удосконалювати нормативно-правові бази функціонування ОВС, порядку проходження служби різними категоріями працівників; передбачати внесення змін і доповнень до діючих актів, а, по-друге, передбачати заходи у рамках чинної нормативно-правової бази з акцентом на низовій ланці.

Література

1. Александров Ю.В. Професійна деформація співробітників органів внутрішніх справ і шляхи її корекції: Дис. ...канд. психол. н. / Нац. ун-т внутр. справ. – Х.: УВС, 2004.
2. Бандурка О.М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України. – Харків: Основа, 2004.
3. Безносков С.П. Профессиональные деформации личности (Подходы, концепции, метод): Дис. ... д-ра психол. н.: 19.00.03. – СПб., 1997.
4. Борисова С.Е. Профессиональная деформация сотрудников милиции и ее личностные детерминанты / С.Е. Борисова. – М.: Академия управления МВД России, 1998.
5. Буданов А.В. Пути профилактики и преодоления профессиональной деформации сотрудников ОВД. – М., 1992.
6. Кісіль З.Р. Макросистемні детермінанти розвитку професійної деформації особистості співробітника ОВС України / З.Р. Кісіль // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1.
7. Колодкин Л.М. Организационные и правовые основы работы с кадрами в ОВД. – М., 1999.
8. Матюхіна Н.П. Управління персоналом ОВС України / Наталія Петрівна Матюхіна. – Х.: Основа, 2002.
9. Олейников В.С. Профессиональная мораль и служебный этикет сотрудников милиции / В.С. Олейников. – СПб.: Питер, 2006.
10. Про додаткові заходи щодо дотримання працівниками ОВС принципів законності, забезпечення прав і свобод громадян: Наказ МВС України від 15.05.07 р. – № 157.
11. Про заходи щодо зміцнення дисципліни та удосконалення кадрової роботи у правоохоронних органах: Розпорядження Президента України 53/2002-рп від 26.03.2002 // Урядовий кур'єр, 2002. – № 4. – Ст. 66.
12. Про оголошення рішень судів щодо притягнення до кримінальної відповідальності колишніх працівників міліції: Наказ МВС України від 28.01.2011. – № 19.
13. Скворцова Е.В. Психолого-педагогические особенности помощи сотрудникам милиции по преодолению профессионально-личностной деформации / Е.В. Скворцова // Вестник МГОУ. Серия Психологические науки. – 2007. – №3.
14. Степанова А.Л. Нравственно-профессиональная деформация сотрудников ОВД и пути ее преодоления / А.Л. Степанов // Новое в законодательстве России: проблемы теории и практики применения: Сб-к науч. ст. – Саратов: МВД России, 2005.
15. Стригуненко Ю.В. Профессиональная деформация личности сотрудника милиции как угроза правовому порядку в современном российском обществе: Дис... канд. психол. н. – Краснодар: Краснодар. ун-т МВД России, 2010.